

Л.М. Вардамацкі (Віцебск)

АДЛЮСТРАВАННЕ РЭГІЯНАЛЬНЫХ АСАБЛІВАСЦЕЙ МОВЫ Ў ПІСЬМОВЫХ ПОМНІКАХ ПОЛАЦКА ПАЧАТКУ XIV СТ.

Вывучэнне матэрыяльнай і духоўнай культуры продкаў, якія насялялі наш край шмат стагоддзяў назад, іх светаўспрымання, асаблівасцей штодзённага побыту, узаемаадносін з іншымі народамі на падставе вывучэння асаблівасцей мовы, адлюстраванай у рознахарактарных гістарычных дакументах, мае значную гісторыю і даволі багатыя набыткі. Пісьмовыя помнікі Вялікага Ноўгарада, Пскова, паўночна-ўсходніх старажытных рускіх зямель, дзякуючы высілкам вядомых гісторыкаў мовы, археолагаў, апісаны вельмі шырока і падрабязна. Але сёння мы не можам, на жаль, сказаць, што і беларускія гістарычныя дакументы часоў да Вялікага Княства Літоўскага знаходзяцца пад такой жа пільнай увагай даследчыкаў-моваведаў (у адрозненне ад гісторыкаў). Работы, распачатыя такімі вядомымі гісторыкамі беларускай мовы, як У.В. Анічэнка, А.М. Булыка, А.І. Жураўскі, А.А. Крывіцкі, Л.М. Шакун і інш., заклалі трывалы падмурак беларускага гістарычнага мовазнаўства. Але трэба адзначыць, што ў апошнія дзесяцігоддзі ўвага да гэтага прадмета значна аслабла. Між тым менавіта сённяшні дзень патрабуе як новых росшукаў у скарбонцы помнікаў беларускага пісьменства, так і перагляду некаторых хрэстаматыйных паняццяў гісторыі фарміравання беларускай мовы з пункту погляду новых задач і новых магчымасцей мовазнаўства.

Мэта нашага даследавання – актывізаваць цікавасць да дакументальных гістарычных пісьмовых крыніц, якія нясуць у сабе асноўны патэнцыял станаўлення беларускай гістарычнай этналогіі.

Гісторыя данесла да нас шэраг тэкстаў, якія даюць даследчыку магчымасць гаварыць пра час, крыніцы, этапы, асаблівасці фарміравання беларускай мовы. Помнікі пісьменства Полаччыны можна лічыць найбольш прыдатнымі для вывучэння гэтага працэсу, бо мова гэтай тэрыторыі ў гістарычным плане акумулюе ў сабе, з аднаго боку, яе базавыя, вытокавыя карані, з другога – сацыяльна і эканамічна апраўданыя вынікі міжмоўных кантактаў.

Зразумела, кожны помнік пісьма, а асабліва помнік дзелавога пісьменства, нясе ў сабе пэўны элемент аддаленасці ад жывой тагачаснай гаворкі. А менавіта гэты варыянт мовы (вусна-гутарковая мова) з'яўляецца асабліва важным для даследчыка, бо паступовыя змены ў мове, якія прыводзяць у выніку да такога яе стану, калі мы можам гаварыць пра фарміраванне самастойнай моўнай сістэмы, узнікаюць, працякаюць і развіваюцца ў жывой штодзённай народнай гаворцы, паступова ахопліваючы ўсё больш шырокае камунікатыўнае поле. І толькі потым перацякаюць у мову пісьмовую. Фанетычных і граматычных запісаў вуснай

гаворкі палачан 12 – 15 стагоддзяў у нас, натуральна, няма. Узнікае пытанне – наколькі можна давяраць пісьмовым крыніцам пры вывучэнні вуснай мовы гэтага перыяду?

На жаль, большасць дакументаў, якія маюць адносіны да старажытнай гісторыі Полацкай зямлі (і Беларусі ўвогуле), застаюцца маладаступнымі.

Адзін з такіх нешматлікіх помнікаў вядомы нам пад умоўнай назвай «Гандлёвы дагавор паміж Полацкам і Рыгай пра вагу тавараў, кошты за вагу і адносна някасных тавараў» (каля 1330 г.). Пад такой назвай Дагавор быў упершыню апублікаваны К.Э. Напіерскім у 1857 годзе. Сярод нешматлікіх выданняў гэтага дакумента можна назваць і выданне А.Л. Харашкевіч, уключанае ў зборнік «Полоцкие грамоты» (М., 1977 г.). На жаль, пры падрыхтоўцы тэксту да выдання А.Л. Харашкевіч значна яго спраціла, тэхнічна адаптавала. Таму выданне К.Э. Напіерскага застаецца больш прыдатным да вывучэння моўных асаблівасцей дакумента, хоць і менш даступным. Трэба адзначыць і разыходжанне К.Э. Напіерскага і А.Л. Харашкевіч адносна датавання дакумента. К.Э. Напіерскі ўказвае на час «каля 1330 года». А.Л. Харашкевіч лічыць, што грамата з’явілася «не раней 1338 г.».

Арыгінал дакумента быў выкананы на пергаменце, замацаваны двума вісячымі свінцовымі пячаткамі: адна з надпісам па частках у пяць радкоў «Печать епспа грігор (?▲)», другая – з надпісам часткамі ў чатыры радкі «(П)чат(ь) (к)нѣжа глебова». Агульны аб’ём тэксту дакумента – 21 радок, ад 39 да 43 знакаў у кожным радку (у апошнім – 35). Тэкст выкананы ў традыцыйнай дзелавага пісьма XIII – XV стст., паўуставам (блізкім да ўстаўнога пісьма), без прабелаў між словамі, з выкарыстаннем кропак у сярэдзіне радка пры пералічэннях або паміж часткамі сінтаксічных структур. Адчуваецца значны вопыт у гэтым плане як таго (тых), хто дыктаваў тэкст, так і таго, хто яго пісаў. Нельга сказаць, што да нас з тых часоў дайшла вялікая колькасць такіх грамат, але ўжо і па тых, якія ёсць, можна гаварыць аб актыўнасці пісьмовых зносін рознага характару на старажытнай тэрыторыі Полаччыны.

Разам з тым тэкст дакумента дэманструе і некаторыя асаблівасці тэхнічнага і моўнага характару. Так, тэкст граматы, яго моўнае і стылістычнае афармленне даюць магчымасць сцвярджаць, што ў яго аснове ляжыць жывая гутарковая мова. «Літаратурная апрацаванасць» мінімальна. Дакумент не ўяўляе сабой змястоўна і моўна прадуманага тэксту з паслядоўнасцю тэматычных адзінак. Найбольш верагодна, тэкст прадыктаваны і запісаны ў эмацыянальным стане пасля невядомых нам падзей у гандлёвых зносінах і ўзнікшай у сувязі з гэтым неабходнасці зварту да рыжскага магістрата. Дакумент не мае такой часткі, якую б можна было назваць загалоўкам ці назвай. «Назва» ўключана ў тэкст, у першы радок дагавора: «*Тако хочемъ мы горожане с мѣштеремъ:...*». Далей адап-

таваная перадача тэксту ў К.Э. Напіерскага і А.Л. Харашкевіч разыходзіцца. К.Э. Напіерскі перадае тэкст, як «*перэже, како вѣсіті воскъ на скалвах...*». А.Л. Харашкевіч – «*перэже какво / вѣсіті воскъ на скалвахъ...*». Адсутнасць коскі і форма займенніка ў другім выпадку вядуць да іншага прачытання фразы. Параўнанне з арыгіналам дае магчымасць сцвярджаць памылковасць перадачы тэксту ў выданні А.Л. Харашкевіч. Але і ў адносінах да выдання К.Э. Напіерскага можна гаварыць аб дыскусійнасці перадачы гэтай фразы. Пастаўленая пасля *перэже* коска патрабуе перакладу: «*Па-першае, як узвешваць воск на вагах*». Без коскі (ясна, што ў арыгінале яе няма) сказ мае іншае значэнне: «*Перш чым узвешваць воск на вагах*». У пісаўшага і дыктаваўшага, зразумела, такога розначытання не было. Але форма выкладання думкі (у тэксце гэта далёка не адзінкавы выпадак) сведчыць, што тэкст па свайму лексіка-сінтаксічнаму характару вельмі блізкі да гутарковай мовы, у якой лагічная паслядоўнасць, слоўная напоўненасць і сінтаксічная аформленасць не з’яўляюцца прынцыпова запатрабаванымі. Літаратурна-пісьмовая традыцыя ў большай ступені выяўляецца хіба толькі ў сінтаксічных канструкцыях складаназлучанага сказа.

Такое меркаванне дае падставу бачыць у мове тэксту Дагавора жывую мову палачан пачатку (першай паловы) XIV стагоддзя.